

פרק ד': משפחת זינאתי מפקיעין

פרק יחודי בחייו של א.ב.ג. הוא סיפור קשריו עם משפחת זינאתי מהכפר פקיעין.

פקיעין הוא כפר באיזור הצפון, שהוכרז כמועצה מקומית בשנת 1958. רוב תושביו הם דרוזים, אך יש ביניהם גם מוסלמים ונוצרים. מניין האוכלוסיה – כ-5000 תושבים, וקצב הגידול שלה – 1.7%. הדירוג החברתי-כלכלי – נמוך, ואחוז זכאי הבגרות – כ-60%.

ההיסטוריה של הכפר ארוכה מאד, ובין החוקרים אין הסכמה באשר לראשיתה: יש הקובעים אותה בימי בית שני, ויש המאחרים לימי המישנה. האגדה החשובה ביותר לעניין זה מספרת, כי בפקיעין היתה מערה, שבה נחבאו מפני הרומאים, לאחר מרד בר כוכבא, ר' שמעון בר יוחאי ובנו ר' אלעזר, ועץ חרוב ומעיין נובע סיפקו להם שם את צרכיהם במשך שלוש-עשרה שנה.

החל מהמאה ה-11 קיים בפקיעין ישוב מוסלמי, ומהמאה ה-18 – ישוב נוצרי. המסורת היהודית מייחסת לפקיעין ישוב יהודי שהתקיים בו ברציפות מאז ראשיתו. בשנת 1785 התיישבו בכפר חסידים פליטי צפת, ממוצא אשכנזי, אך רוב יהדות פקיעין מוצאה ספרדי. ע"פ רשימות המיסים מימי המימשל העות'מני, היו בכפר באמצע המאה ה-16 בין 33 ל-45 משפחות יהודיות. משפחת זינאתי, הרשומה ביניהן, היא המשפחה שנאחזה בו והיחידה שלא עקרה ממנו עד היום (להוציא 12 שנים, בין 36 ל-48, שבהן נאלצו להתגורר מחוץ לו בגלל האיום על חייהם שהטילו כנופיות ערביות). זו המשפחה שפגש א.ב.ג. בביקוריו עם תלמידיו ה"טיצים" מיגור בפקיעין, ואליה נקשר קשר עמוק וחזק בהמשך חייו. שני מוקדים היוו נקודות-משיכה למבקרים יהודים בפקיעין, החל מביקוריו של יצחק בן-צבי בימים שלפני קום המדינה, ועד ימינו: בית הכנסת העתיק שהוקם שם בשנת 1873, במימונו של רפאל הלוי, נדבן יהודי מביירות, ומשפחת זינאתי, שנטלה עליה את שמירתו ופתיחתו למבקרים. יחודו של בית הכנסת הוא בשני לוחות אבן עתיקים, שהוצבו בו כחוליה מקשרת אל בית-כנסת קדום, מימי בית שני, שממנו הובאו. לוחות אלה מקושטים בתבליטים. על אחד מהם – מנורה, ולמרגלותיה שופר ולולב. על השני – תבליט שער מפואר, ולצידו עמודים שראשיהם דומים לקונכות. חזיתו של בית הכנסת מופיעה על שטר ה-100 ש, הנושא את תמונתו של יצחק בן צבי – הנשיא השני של מדינת ישראל, ומי שהיה, כאמור, חוקר הישוב היהודי בפקיעין.

אל פקיעין הגיע אריה במהלך טיוליו עם חניכיו, חניכי מחזור ד' בביה"ס "טיץ" ביגור, בתקופת עבודתו שם כמדריך ומחנך בשנים 43-1941. המסורות בדבר היאחזותו העיקשת של הישוב היהודי בכפר במהלך ההיסטוריה, וכן הלוחות העתיקים בבית הכנסת, משכו אותו לשם שוב ושוב. פגישתו עם משפחת זינאתי הקסימה אותו והלהיבה את דמיונו, וכמו חיברה אותו חיבור חי ונדיר אל העבר היהודי בארץ ישראל.

"לו הייתי אמן-פסל – הייתי מפסל דמות יהודית זאת, יהודי עם כפייה – בסלע גלילי, ולמרגלות הסלע: מחרשת עץ, הקרויה 'ערבית', ו[הוא] מחזיק בשמחה בידו המיובלת קומץ שיבולי חיטה. וכיתוב מתהלים: 'אגיע כפיך כי תאכל – אשריך וטוב לך'" – כך מתאר אריה בזכרונותיו (18.3.96) את דמותו של יוסף זינאתי, אבי המשפחה, כפי שהכירו. התיאור רומנטי, נרגש – וכמובן מקושר לגמרי אל הפסוק הרלוונטי. אריה – כמו אריה...

בעת ההיא היתה כבר משפחת זינאתי המשפחה היהודית האחרונה בפקיעין, וסירבה לעקור ממנו. כשאר התושבים, פרנסתם היתה על חלקת האדמה שבה גידלו חיטה, ירקות ועצי פרי. אביו הזקן של יוסף חי עדיין, והמשפחה כללה גם את אחותו של יוסף, שלא נישאה, את אשתו סעדה, ואת שני ילדיהם: שאול – בן 12 אז, וזהרה (מרגלית) הצעירה ממנו בשנה. הילדים דיברו ערבית, והעברית היתה זרה להם. על כך היצר אביהם מאד: הוא חשש מניתוקם מחינוך יהודי. דאגה זו נגעה לליבו של אריה, אשר הבטיח לו להעביר את הילדים לבית הספר ביגור, שם יתחנכו עם ילדי הקיבוץ.

מילוויה של ההבטחה הזאת לא היה פשוט כלל. מצד הקיבוץ היתה תחילה התנגדות רבה – הילדים היו זרים גמורים לחיים בחברה יהודית, ולחיי חברת ילדים בקיבוץ – על אחת כמה וכמה. את עלות הקליטה הזאת לא היה יוסף זינאתי מסוגל לשלם. המשפחה, מאידך, נזקקה מאד לילדיה, שעזרתם בעבודה היתה כבר חיונית להוריהם. אולם אירוע קשה שאירע בכפר בקיץ 1941 הכריע.

באותו לילה חדרה לפקיעין כנופיה ערבית מזויינת שהגיעה מסוריה, מאנשי קאוקג'י, ואנשיה פרצו לבית זינאתי וגררו את יוסף אל כיכר הכפר. הם חשדו בו שהוא מרגל אחריהם לטובת היהודים, דרשו ממנו לגלות להם על תנועות אנשי ה"הגנה", היכו אותו קשות, ואיימו להרוג אותו. גם בן-דודו עובדיה,

שנחבא בביתו של ידיד דרוזי, נתגלה והובא לכיכר. רק התערבותו ברגע האחרון של מוכתר הכפר, שערב להם, הצילה את השניים ממוות.

הידיעה על ההתרחשות הגיעה ליגור, ולמחרת בבוקר באו לפקיעין אריה וגרשון פרדקין, נוטר בתחנת יגור ואיש ה"הגנה", שהכיר אף הוא את יוסף מביקורים קודמים והתיידד עמו. כשראו את האיש החבול והשבור, שגם איבד אחת מעיניו במכות שהוכה, הציעו לו לקחת מיד את שני הילדים ולהביאם ליגור. ההחלטה היתה קשה, אולם הדאגה לילדים גברה הפעם. יוסף ומשפחתו סירבו לעזוב את הכפר, אבל הילדים הועברו ליגור והוכנסו לבית הספר המקומי: כנגד הנימוק של הצלתם מאיומי הטרור הערבי לא עמדה עוד אספת החברים בהתנגדותה.

סיפרה מרגלית (1981): "ביגור הייתי מפחדת לישון על המיטה, כי בבית התרגלתי לישון על הרצפה. הפקידו מטפלת מיוחדת שתשב על ידי. כשהיתה הולכת – שוב שכבתי על הרצפה".
ובכלל היתה הסתגלותם של שני הילדים המבוהלים מפקיעין לחיי בית הילדים היהודי קשה מאד. הרגלי הנקיון, החלפת הבגדים, האוכל המוגש – הכל היה זר להם. והקשה מכל – הלימודים: הם לא ידעו לקרוא ולכתוב, עברית לא הבינו ולא דיברו, וריחוקם מהוריהם היקשה עליהם מאד. כל כך זרה היתה להם המציאות החדשה, ששאול החל לגמגם בדיבורו, ובציבור כמעט לא השמיע קול. בכיתה היה שוקע במצב של קהות חושים, לא שומע ולא מגיב, ורק בהיותו מחוץ לכותלי ביה"ס חזרה אליו חיוניותו. אחת לשובע, בימי ששי, היו הורי הילדים באים לבקרום, מביאים איתם בסלים פירות מעציהם – תאנים ורימונים. הפירות האלה היו בעיני אריה סמל לטובה וברכותיה של ארץ ישראל, והבאתם בידי הזינאתים כמעין שכר-לימודיהם של הילדים עוד הוסיפה למקום המיוחד שתפסה המשפחה הזאת בליבו: "... בכל יום ששי, בסביבות השעה 10 בבוקר, היה זוג ההורים מופיע, לבושים קצת פרנגי, נושאים סלסילת פירות כמעלים ביכורים בקדושה: תאנים רכות, נוטפות דבש, עם מתיקות גלילית מיוחדת, ורימונים מבוסתנם, גם כאלה שגדלים בחצר בית-הכנסת. הכל נקטף בקדושה אתמול... בדירתי, האביזר הכי יקר, הכי שמור, הכי קדוש – הם אותם רימונים, שיוסף היה מביא עמו מפקיעין כתודה. מאז עברו כבר 53 שנים, והם איתי..." (הוא ייבש אותם, קליפתם נתקשתה ולא נרקבה – מה שהעצים עוד יותר את סמליותם בעיניו).

(שנים רבות אחר כך הראה אריה את הרימונים האלה לצייר דוד מוס, וגם סיפר לו על מקורם מבוסתנה של משפחת זינאתי בפקיעין. הצייר התפעם – מהסיפור, מהרימונים, ובעיקר מיחסו של אריה אליהם ואל הזינאתים. החיבור המשולש הזה סימל גם בעיניו את הקשר העתיק והמתחדש של עם ישראל לארצו. את התרשמותו העמוקה העביר מאוחר יותר ל"הגדה" שיצר, כשצייר את הרימונים כסמל מקודש לזכרון היהודי, וכהנצחה ליוסף זינאתי, היהודי הדבק במסורותיו ובאדמתו, ולאריה בן-גוריון – חושף הקשר הזה והמחייה אותו בזמננו).

לאט-לאט התיישרו ההדורים. סבלנותם של המחנכים גברה על הקשיים, הילדים הסתגלו לשפה העברית ולמנהגי הסביבה החדשה, ורכשו יסודות של קריאה, כתיבה וחשבון. המשפחה, מצידה, ניזוקה מאד מהיעדרם של העוזרים הקטנים, עד שנזעק אריה שוב לעזרתה: עם קבוצת חניכיו היה בא אליהם בעונות הלחץ החקלאי לסייע בקציר, במסיק ובזריעה. הקשר התהדק. במסיבת בר-המצווה של שאול הרים יוסף כוס של תודה למורים ולסבלנותם.

השנים העוברות לא היטיבו עם משפחת זינאתי. הבן שאול הקים משפחה בנהריה והשתקע שם, עד מותו בלא-עת מדום-לב, והוא בן 51. מרגלית החליטה שלא להינשא, והקדישה את חייה לטיפול בהורים, וכן סייעה לאביה בשמירה על בית הכנסת העתיק ובפתיחתו לתיירים ולמבקרים. בדידותם המתמשכת כמשפחה יהודית יחידה בכפר היוותה, מצד אחד, מעין "אטרקציה" למבקרים, אולם מצד שני ניתקה אותם למעשה מחיי קהילה יהודית פעילה. אריה, מצידו, התמיד בשמירה על הקשר. הוא דאג מאד למצבם הכלכלי, ולא הירפה מהמימסד – האיזורי והממשלתי – בדרישותיו להגן על זכויותיהם ועל מעמדם בהיותם שומרי האתר היהודי היחיד בפקיעין. יוסף, שבריאותו הטובה לא חזרה אליו מאז המכות הקשות שהוכה, הפך עם הזמן לנכה גמור, ונזקק לטיפולים ולסיועה של בתו בכל עניין. ומרגלית נטלה עליה את עול הטיפולים, את הדאגה לפרנסה המצומצמת, ואת השמירה על בית הכנסת והצגתו למבקרים. משאלתו האחרונה של יוסף זינאתי היתה להגשים את חלומו רב-השנים לעלות לירושלים, לבקר בכותל המערבי, לפגוש את נשיא המדינה (אז – יצחק נבון) וללחוץ את ידו.

אריה נחלץ לביצוע המשימה, וכדרכו – בגדול: הוא מתקשר לנשיא (המכיר זה-כבר את פרשת זינאתי ואת אריה בן-גוריון, שומר זכויותיה), ובתוך 4 ימים מקבל אישור וקביעת מועד. ביום המיועד מגיעה מכונית הנשיא לפקיעין, ואריה נושא בזרועותיו את יוסף הנכה מדירתו אל מושב המכונית הממתנה לו, מהלך כמה סימטאות שאין בהן מרחב נסיעה. בעכו הם מתעכבים: מרגלית קונה לאביה נעליים ראויות לביקור שכזה, במקום אלו המרופטות שלרגליו. יוסף מאושר.

בבית הנשיא מוכנה לו כבר עגלת נכים. הפגישה עם הנשיא קולחת: השניים משוחחים בערבית שיחה שכולה חיוכים ופתגמים עממיים, השגורים על פי שניהם. משם יוצאים יוסף ומלוויו אל רחבת הכותל, כשיחת טלפון מבית הנשיא פותחת בפניהם את הגישה עד הכותל עצמו: יוסף מבקש לנגוע באבנים בידו. הדמעות - בלתי-נמנעות. יוסף מברך "שהחיינו..." , ואריה – "אמן".

שיאה של הנסיעה חזרה היה בלתי צפוי: באמצע הדרך, בכביש החוף, עלה פתאום מנוע המכונית באש. צריך היה למצוא טרמפים... ולעת חשכה, כשהגיעו לפקיעין, נושא אריה שוב את הזקן בזרועותיו, במעלה המדרגות הפעם, וכשהם מגיעים סוף סוף – צונח יחד עמו על המיטה...

בליל כ"ו באב תשמ"א (אוגוסט 1981) הלך יוסף זינאתי לעולמו, בן 80, 40 יום לאחר מותו החטוף של בנו, ונקבר לצידו בבית הקברות של נהריה.

במשך שנים הציק אריה לנשיאי ישראל בתביעתו להבטיח את קבורתו של האיש המופלא הזה בהר הרצל, בין גדולי האומה, אך לבסוף קבע מותו המוקדם של שאול עובדה: האב נקבר לצד בנו. ובפקיעין נותרו האם, שהאריכה ימים עד מעל ל-90, והבת מרגלית – בת 64 במות אביה. לא מוותרת, לא זזה ממקומה, מקיימת עד הסוף את שבועתו של אביה: משפחת זינאתי תישאר בפקיעין.

"רצוי שמישהו יגלה עניין בגורלה של המשפחה הזו..." חותם אריה את מכתבו לנשיא נבון, בו הוא מבשר לו על מותו של יוסף.